

Stredoveké jadrá meštianskych domov na Alžbetinej ulici č. 17 a Dominikánskom námestí č. 11 v Košiciach

Michaela Haviarová – Jozef Tihányi

vol. 2, 2013, 1, pp. 33-39

Medieval hearts of the burgher houses on the Alžbetina Street 17 and Dominikánske Square 11 in Košice

The houses on the Dominikanske Square 11 and Alzbetina Street 17 are situated in the northwest quarter of the medieval city. An important finding was reached during the research of the houses, what is the definition of the medieval ground alignment. The house at the Dominikanske square 11 had practically today's niveau and the plain of the square leaned towards the Dominican church. At Alzbetina Street 17, there is the 15th century entrance situated in the depth of approximately 3m below the surface. The primary single-room houses were apparently shifted behind today's street front. The 14th century heart of the house on Alzbetina Street 17 was partly vaulted and partly covered by flat ceiling. The 15th century house on Dominikanske Square 11 apparently replaced older building. The single room with the barrel vault remained.

Key words: Medieval architecture. Burgher house. Medieval town plotting. Single-room house.

Dom na Alžbetinej ulici č. 17

Dom na Dominikánskom námestí č. 11

Domy na Dominikánskom námestí č. 11 a na Alžbetinej č. 17 stoja na protilahlých stranách severozápadného, prvého kvadrantu stredovekého mesta, ktoré patrí k najstarším stredovekým častiam Košíc, a sú od seba vzdialené o štyri parcely. Spolu s areálom blízkeho dominikánskeho kostola a kláštora patria medzi najstaršie a najvýznamnejšie urbanistické

Vyznačenie skúmaných objektov. Katastrálna mapa Košíc, 1868, Archív GKÚ Bratislava.

priestory dnešnej mestskej pamiatkovej rezervácie Košice. Architektonicko-historické výskumy oboch objektov doplnili poznatky o stredovekom vývoji mesta, jeho architektonických i urbanistických hodnotách. Objekt na Alžbetinej ulici prešiel výskumom v roku 2008 a na Dominikánskom námestí na prelome rokov 2009 – 2010.¹

Významným urbanistickým poznatkom zisteným pri výskumoch domov je určenie pôvodnej výškovej nivelety okolitého terénu. Pri dome na Dominikánskom námestí sa potvrdilo pomerne prudké klesanie plochy námestia smerom na sever, od južného domoradia k nižšie osadenému kláštornému kostolu a v dome na Alžbetinej ulici je vstup z 15. storočia oproti súčasnej nivelete ulice v hĺbke približne 3 m, čo dokladá úroveň tejto druhej najdôležitejšej komunikácie mesta v 15. storočí. Výskumy taktiež prispeli k upresneniu typológie stredovekého domu v Košiciach – v oboch prípadoch išlo spočiatku o objekty v hĺbke parcely, v rozvinutej fáze o podpivničené domy so sieňou orientovanou do ulice po celej šírke parcely, za ktorou nasledovala ďalšia miestnosť a pozdĺž nej prechod do dvora v hĺbke parcely.

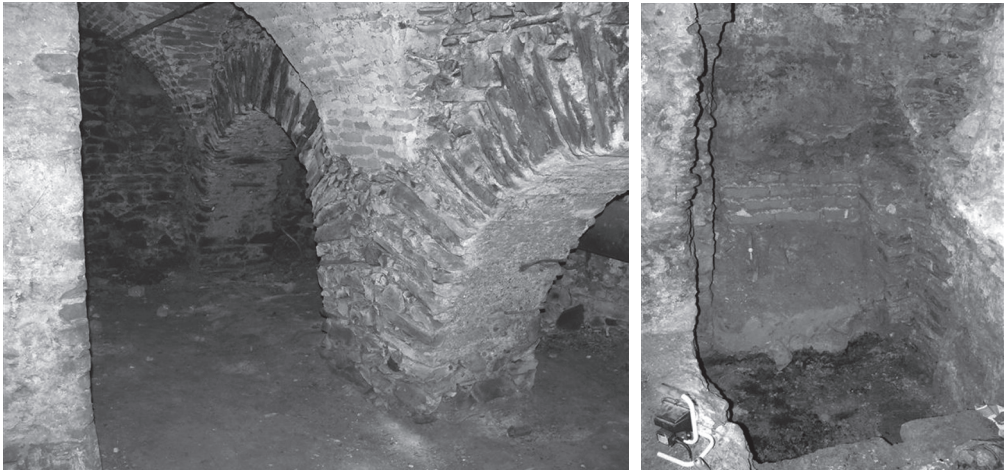
Dom na Alžbetinej ulici má svoje najstaršie zachované jadro datované do 14. storočia a dom na Dominikánskom námestí do 1. polovice 15. storočia, pričom sa tu predpokladá starší predchodca. Obidva vyrástli a stoja dodnes na pomerne úzkych parcelách. Samotná vnútorná dispozícia objektov predstavuje typickú ukážku košickej stredovekej zástavby

1 GOJDIČ, Ivan – TIHÁNYI, Jozef – TIMKOVÁ, Michaela. *Košice – Alžbetina ul. 17, mešt. dom (č. ÚZPF 1204/0)*. Architektonicko-historický výskum, archív autorov, 2008; GOJDIČ, Ivan – TIHÁNYI, Jozef. *Košice – Dominikánske nám. 11, meštiansky dom (č. ÚZPF 1148/0)*. Architektonicko-historický výskum, archív autorov, 2010.

stredných spoločenských vrstiev a následného maximalistického exploatovania parcely v období novoveku, kedy napriek nevelkej ploche dvora bolo v tesnom odstupe od uličného krídla vybudované rovnako vysoké jednotraktové krídlo, umožňujúce rozšírenie obytných i obchodných priestorov majiteľa objektu. Parcely Alžbetinej ulice boli úzke a na severnej strane, kde stojí aj dom č. 17, nepriechodné. Tento blok domov mal plošne o niečo väčšie parcely orientované na južnú stranu (do Alžbetinej ulice) a menšie parcely na severnú stranu (do Dominikánskeho námestia). Na tejto strane je dokonca odsok v čiare zástavby v susedstve dominikánskeho kostola a úsek extrémne krátkych parciel s nami skúmaným domom. Najstaršie jadrá bloku domov, kde sa skúmané domy nachádzajú, pochádzajú zo 14. storočia v rôznych hĺbkach parciel, čo je dokladom postupného vývinu súčasnej uličnej čiary, ktorá sa do dnešnej podoby vykryštalizovala v 15. storočí.

ALŽBETINA ULICA č. 17

Objekt pozostáva zo suterénu a dvoch nadzemných podlaží, ktoré sa vyvinuli do trojprístorového riešenia. Zo 14. storočia sa zachoval len jednopriestor v suteréne, zasunutý do hĺbky parcely o zhruba 12 m voči dnešnej uličnej čiare. Je tvorený z lomového kameňa a v tretine predelený dvojicou arkád. Západná časť bola plochostropá, východná si dodnes zachovala plytkú segmentovú klenbu s odtlačkami šalovania. Nepoznáme presne polohu pôvodného vstupu do tohto priestoru, nakoľko sa predpokladá, že bol v strede južného múra. Túto situáciu však narušilo vytvorenie súčasného vstupu v 15. storočí. V severnom múre sa však zachovala časť vstupného primárneho otvoru s polkruhovým záklenkom. Nemá zachované žiadne zachádzajúce omietky, avšak zamurovaný bol sekundárne. Jeho funkcia

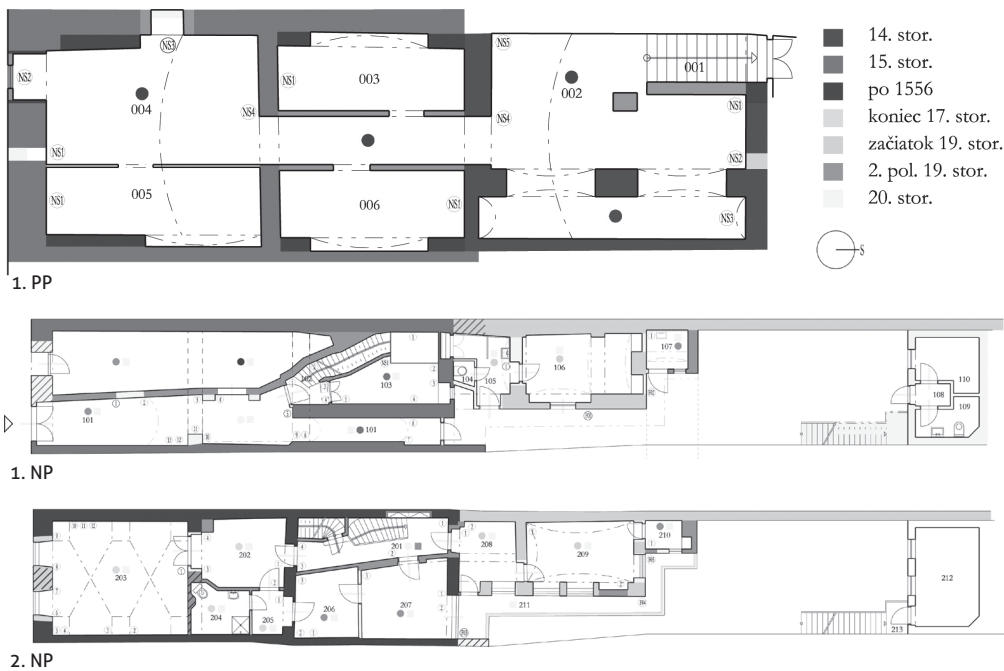

Alžbetina ul. č. 17. Vľavo: pôvodný suterén, vpravo: nález šijového vstupu v suteréne z 15. storočia

je otázná, mohlo sa jednať o vstup z exteriéru, čomu nasvedčuje vetrací otvor vpravo od neho. V pamiatkovom prieskume² tohto bloku domov sa uvažuje aj o prvku kanalizácie, resp. podzemného prepojenia v súvislosti s dominikánskym kláštorom, keďže identický otvor sa

2 Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, číslo T 5406/a, URBANOVÁ, Norma. *Košice – historické jadro, blok č. 28, časť B. Pamiatkový prieskum.* Pamiatkový úrad Košice, 1989.

Alžbetina ul. č. 17, slohová analýza suterénu a nadzemných podlaží

našiel aj v suteréne domu č. 21 a v hradbovom múre, kde ústil kanál hospodárskeho objektu dominikánskeho kláštora. Dôležité ale je, že tento priestor bol napojený na už existujúci susedný objekt na západnej strane, nakoľko je pristavaný k murivu liatemu do základovej ryhy. Mohlo sa však jednať o krátky časový odstup. Rovnakú dispozičnú situáciu zo 14. storočia majú viaceré objekty na tejto ulici, len sú rôzne hlboko zasunuté do parcely. Napr. dom č. 27 má dva priestory s arkádami po dnešnú uličnú čiaru. To dokazuje, že uličná čiaru sa do dnešných proporcií dostávala len postupne.

15. storočie znamenalo v Košiciach veľký stavebný nárast. Mesto postihli požiare koncom 14. a začiatkom 15. storočia a pravdepodobne aj ich dôsledkom došlo k prestavbe domu. Plošná výmera parcely približne 2,6 ára je pri priemernej výmere jednej košickej parcely v 15. storočí 4,5 ára podpriemerná veľkosť a jej odôvodnenie ostáva istou záhadou. Dá sa predpokladať, že v tomto dome žil vtedy bežný košický remeselník. Suterénne priestory sa rozšírili po súčasnú uličnú čiaru. Dva nové priestory mali trámové stropy a boli prístupné šijovým vstupom z ulice. Archeologickým výskumom, ktorý realizovalo Východoslovenské múzeum pod vedením Dáriusa Gašaja, sa pod úrovňou schodiska k zamurovanému šijovému vstupu odkryl pôvodný prah vstupu z 15. storočia. Oproti súčasnej nivelete ulice je v hĺbke približne 3 m. Zachovali sa len spodné murované časti ostení. V strede tohto múra sa vytvoril aj vetrací otvor. Spomínaný vstup v pôvodnom severnom suteréne sa zamuroval. Súčasne s týmito dvomi suterénymi priestormi sa postavilo aj prvé nadzemné podlažie na šírku celej parcely. Pôvodné dispozičné členenie prízemnia sa čiastočne zachovalo len v severnej časti, kde priečka medzi miestnosťami kopírovala arkády v suteréne zo 14. storočia. Tento priestor s valenou klenbou slúžil podľa všetkého ako čierna kuchyňa, čo dosvedčuje aj zamurovaný dymník. V bočnom múre tejto miestnosti nad suterénymi arkádami sa výskumom odhalil

primárne vložený drevený trám po dĺžke celej miestnosti slúžiaci ako výstuž. Okno bolo smerom do dvora parcely. Vo vstupe do tejto miestnosti sa zachovala stojka kamenného portálu so skosením dosadajúcim na trojuholníkový štítok a v spodnej časti so širokým nosíkom. Na stojke sa zachovali viaceré vrstvy bielych náterov, avšak predpokladáme, že v súčasnej polohe je osadená sekundárne. Nezachovali sa ďalšie časti tohto portálu, aj keď v suterénnej časti sa našli v sekundárnych polohách jednoduché opracované kamenné články bez výraznej profilácie alebo členenia. Valenú klenbu mal aj druhý úzky priestor a miestnosti do ulice boli plochostropé.

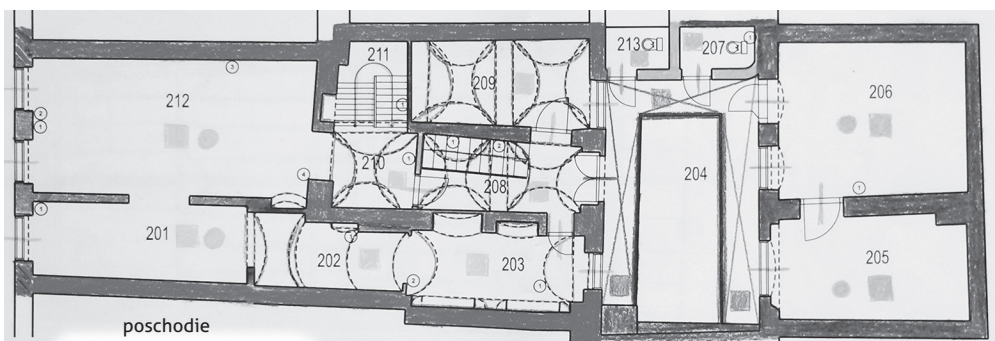
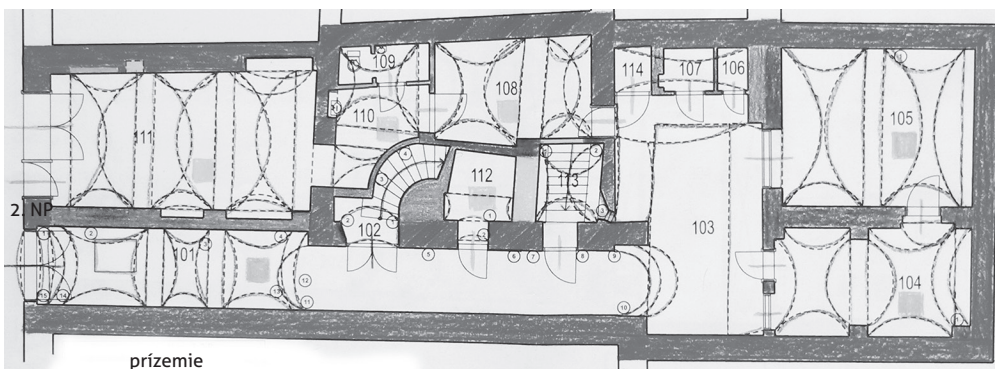
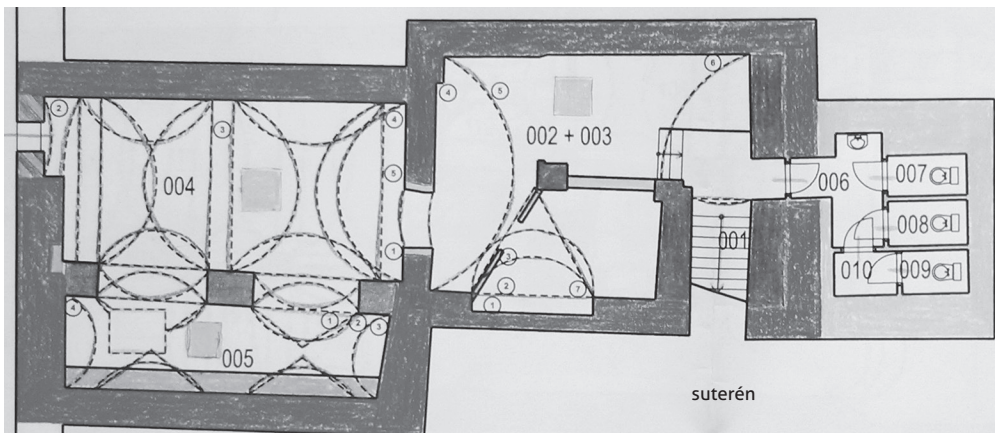
Po požiari mesta v roku 1556 dostal objekt v podstate súčasnú hmotu. V suteréne sa vo všetkých plochostropých priestoroch vytvorili klenby a je možné, že priestor orientovaný do ulice slúžil aj ako remeselnícka dielňa. Najvýraznejším stavebným zásahom do objektu však bola jeho nadstavba. Všetky miestnosti mali ploché trámové stropy, no mladšie prestavby, najmä v 19. storočí, zničili možnosť poznania ich ďalšej podoby. Stredná západná miestnosť však slúžila zrejme ako čierna kuchyňa. V poslednej tretine 17. storočia sa na poschodí vytvorili klenby a nové okná do ulice. Dvorové krídlo vzniklo na začiatku 19. storočia a najrozsiahlejšia prestavba v poslednej tretine 19. storočia dala domu súčasnú podobu, bohužiaľ, bez väčších hodnôt. Vtedy sa aj zamuroval šijový vstup do suterénu. Na prízemí vznikol extrémne úzky prejazd, resp. prechod do dvora a celkovou zmenou dispozície prešlo aj poschodie.

DOMINIKÁNSKE NÁMESTIE č. 11

Objekt sa nachádza v rade domov tvoriacich južný front Dominikánskeho námestia. Parcela objektu je uzavretá a nepriechodná, jej zástavba pozostáva z uličného a dvorového krídla. Z hodnotných detailov sa zachovali len klenbové konštrukcie z rôznych období a rôznych foriem, fragmentárne zachované ostenie portálu a mladší, bohato členený drevený výklad v parteri.

Aj tento objekt mal svoje najstaršie jadro z 1. polovice 15. storočia zasunuté za súčasnú uličnú čiaru (približne 8 m) v podobe jednopriestoru zaklenutého valenou klenbou s lunetami nad vylahčovacími oblúkmi základového muriva. Pravdepodobne už vtedy išlo o dvojpodlažný objekt pozostávajúci z čiastočne zahĺbeného suterénu a podlažia nad ním. Predpokladá sa, že objekt nahradil staršiu zástavbu parcely, nakoľko urbanistická štruktúra tejto časti historického jadra mesta má súvis s dominikánskym kostolom a kláštorom, ktorého zachované najstaršie fragmenty sa datujú už do poslednej tretiny 13. storočia. Ešte v 15. storočí vznikol na parcele objekt v rozsahu dnešného uličného krídla. K pôvodnému objektu bola zo severu po celej šírke parcely pristavaná plochostropá sieň s portálom takmer v nivelete dnešného terénu tejto strany námestia, s prahom maximálne 40 cm hlbšie oproti dnešnej úrovni námestia. Z pôvodného portálu sa zachovali len stojky, záklenok bol premurovaný do nového tvaru v tehle. Stojky sú jednoduchého kubického tvaru s okosenou hranou a s nosíkom v spodnej časti, soklová časť bez okosenia je zapustená v úrovni súčasného terénu. Tento sondážne zachytený portál jednak rámcovo datuje, jednak výškovo ustalaťuje túto druhú stredovekú stavebnú etapu objektu. Sieň v úrovni námestia bola podpivničená čiastočne zapusteným, prípadne úplne zapusteným suterénnym priestorom, tiež plochostropým, a prístupným šijou z námestia. V tejto etape vzniká aj valene zaklenutý prechod do dvora v západnej časti parcely pozdĺž staršieho objektu. Predpokladáme, že v tomto období bolo vybudované aj 2. nadzemné podlažie uličného krídla objektu, ktoré tak hmotovo dosiahlo dnešné dimenzie. Prístup sem mohol byť vedený zo siene, prípadne schodiskom z dvora do južnej miestnosti západného traktu, ktorá má charakter komunikácie.

Po spomínanom požiari v roku 1556 sa prízemná sieň predelila, čím vznikol prejazd, v suteréne staticky zabezpečený arkádou s dvoma oblúkmi. O výraznej prestavbe staršieho

- 1. polovica 15. storočia   ■ polovica 18. storočia   ■ 21. storočie
- 2. polovica 15. storočia   ■ 2. polovica 19. storočia
- 2. polovica 16. storočia   ■ 20. storočie

Dominkánske nám. č. 11, slohová analýza suterénu, prízemí a poschodia

objektu v tejto etape hovorí početné sekundárne využitie opracovaných kamenných článkov (ostenia okien, portálov a pod.) na viacerých miestach objektu, avšak mladšie prestavby znemožňujú jej presnú identifikáciu. Do námestia orientovaná miestnosť na poschodí zostáva naďalej nerozdelená po celej svojej šírke, len v strednej časti dnešného západného traktu poschodia vzniká čierna kuchyňa a táto zaberá aj časť priestoru tejto hornej prednej izby. Prístup na poschodie bol po zmenšení siene vedený pravdepodobne schodiskom z dvora, pozdĺž južného múru do strednej južnej miestnosti nad prejazdom. Z nej bola prístupná južná miestnosť východného traktu a z nej, alebo cez predpokladanú čiernu kuchyňu predná izba.

V polovici 18. storočia sa dovtedy plochostropé priestory v suteréne, na prízemí a na prvom poschodí (okrem priestorov orientovaných do ulice a priestorov nad prejazdom) zaklenuli pruskými klenbami. Nové zaklenuťie a omietnutie severného priestoru suterénu svedčí o jeho prevádzkovej funkcii smerom k námestiu. Posledná výraznejšia, no nie rozsiahla prestavba sa realizovala ešte po polovici 19. storočia.

Obidve pamiatky sú okrem ich urbanistických hodnôt dokladom objemového nárastu hmoty v období stredoveku na mimoriadne úzkych parcelách. Žiadna z ich mladších stavebných fáz nedosiahla významné alebo mimoriadne pamiatkové hodnoty, čím predstavujú príklady typického vývoja bežných remeselníckych a obchodných domov v rámci historickej zástavby Košíc. Aj preto práve poznanie pôvodných podôb týchto objektov je najhodnotnejším prínosom do poznania stredovekých Košíc.

ZOZNAM PRAMEŇOV

- Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, číslo T 5406/a; URBANOVÁ, Norma. *Košice – historické jadro, blok č. 28, časť B. Pamiatkový prieskum*. Pamiatkový úrad Košice, 1989.
- DUCHOŇ, Jozef. *Košice, Alžbetina 17, topografický výskum pamiatkového objektu*. Rukopis. 2008
- GOJDIČ, Ivan – TIHÁNYI, Jozef – TIMKOVÁ, Michaela. *Košice – Alžbetina ul. 17, meštiansky dom (č. ÚZPF 1204/0)*. Architektonicko-historický výskum, archív autorov, 2008.
- GOJDIČ, Ivan – TIHÁNYI, Jozef. *Košice – Dominikánske nám. 11, meštiansky dom (č. ÚZPF 1148/0)*. Architektonicko-historický výskum, archív autorov, 2010.